

KNJIGA SLOVENSKE FONOLOGIJE

Sto osem let po znameniti razpravi O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi, ki jo je napisal S. Škrabec, utemeljitelj slovenskega glasoslovja, je pri mariborski založbi Obzorja izšla knjiga s podobnim naslovom: Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika (1978, 341 str.; dalje Gnp), ki predstavlja tako po obsegu in bogastvu problematike kot po tehtnosti raziskav in argumentiranosti rešitev vrh sodobnega slovenskega raziskovanja in sistematiziranja knjižnega glasoslovja z naglasoslovjem. Njen avtor, Jože Toporišič, ki je ne le eden najpomembnejših in najcelovitejših slovenskih jezikoslovcev druge polovice 20. stoletja, temveč tako rekoč edini slovenski strokovnjak za celotno fonološko problematiko knjižne slovenščine, je v Gnp pod 34 naslovi zbral svoja najpomembnejša besedila s tega področja, v knjigo pa je vključil tudi tehtno razpravo o narečnem vokalizmu rojstne vasi Mostec pri Brežicah. Besedila so bila objavljena od 1957 do 1977 po različnih revijah in zbornikih: v JiS in SR, v Filologiji in Radovih slavenskog instituta (oboje Zagreb), v kopenhaški Scandoslavici; v Dolenjskem zborniku, v informativnem zborniku Slovenski jezik, literatura in kultura, v zborniku radijskih predavanj Jezikovni pogovori. Več del je bilo branih na seminarjih za tuje slaviste v Ljubljani ali na slavističnih kongresih in sestankih, tako v Beogradu, Varšavi, Pragi, Budašinu. Članki iz tujih revij so v slovenščini objavljeni prvič, dvoje predavanj pa do zdaj še ni bilo natisnjenih. Vse to povečuje vrednost knjige; samo dejstvo, da so članki zbrani v eni knjigi, pa vabi k pregledu in ocenitvi T.-evih znanstvenih dosežkov na področju in v okviru slovenskega glasoslovja.

Knjigo je uredil avtor sam po problemsko-časovnem načelu. Od člankov, ki so v prvi objavi obsegali tudi pravopisno, oblikoslovno ali kako drugo slovnično področje, je objavil samo naslovu pričujoče knjige ustrezni del. Tako so npr. v Gnp objavljene kritike pomembnih slovenskih jezikoslovnih knjig zadnjih dveh desetletij: Ss 1956, Sp 1962 in Sskj 1970. Nekatere problemsko sicer enotne, vendar obsežne raziskave, npr. o formantih slovenskih samoglasnikov ali študiji o slovenskih tonemih, je T. nekoliko skrajšal tako, da je opustil del obsežnih meritvenih podatkov, uvodna splošna pojasnila ali del sicer res bogatega slikovnega in grafičnega gradiva. Te skrčitve so s stališča nepreobsežnosti knjige razumljive, toda kdor se bo hotel temeljito seznaniti z osrednjimi T.-evimi raziskavami, bo vendarle moral brati prvotne revijske objave. Na preureditve, ki delajo knjigo enotnejšo in samostojnejšo, opozarja T. sam na koncu vsakega članka, kjer navaja tudi bibliografske podatke ter včasih še pojasnila o nastanku članka, objavi in o spremnih težavah.

Besedilo kritik, poljudnoznanstvenih člankov in znanstvenih raziskav je ostalo v bistvu nespremenjeno. Avtor je tekst na nekaterih mestih le dopolnil z eno ali nekajbesednimi popravki v oklepajih, da bi se povečala jasnost, večinoma pa je besedilo v oklepajih le stilno izboljšal tako, da je npr. tuji izraz zamenjal z domačim (*alternationi* → *premenilni*). V Spremnih besedi T. sam pravi, da »je/ poenotil v glavnem le strokovno izrazje ter tu pa tam slabšo formulacijo ali primer nadomestil z boljšim (kar pa je zmeraj nakazal s poševnim oklepajem)«. Knjiga torej želi biti formulacijsko delno izboljšana, terminološko pa poenotena, vendar ne na škodo zgodovinske verodostojnosti besedila, obenem pa vsebuje drobce zgodovinsko pozitivističnih ter polemičnih pojasnil. Dobro bi bilo, ko bi imela kazalo stvarnih pojmov in morda še seznam imen, da bi se povečala njena

uporabnost; še zlasti, ker so pri posameznih problemih vidni določeni razvojni premiki. Da je ostala zunaj knjige glasovna problematika stavka, ki jo je v slovenščini sistematično razvil prav T., ter naglasna problematika oblikoslovja in besedotvorja, je knjigi v prid, kljub tematični osiromašitvi oz. prav zaradi tega. Na teh področjih sta glasoslovje in naglasoslovje bolj drugotna kot izhodiščna vidika. Izjemo predstavlja mogoče naglas s stališča besedotvorja. Pravilna je tudi T.-eva odločitev, da v Gnp ne objavi pravopisne problematike, razen seveda kolikor le-ta ni zajeta s stališča glasovne vrednosti črk, čeprav je znano, kako vztrajno in zagnano skuša T. na tem področju boljše urejati stvari. Pač pa knjigo lepo izpopolnjujejo članki o glasovih in naglasih s stališča stilistike ter članka o normi in predpisu, ki sestavljata zadnji, najmanjši razdelek Gnp. Tako sestavljena knjiga predstavlja dokaj zaokroženo podobo sodobnega slovenskega glasoslovja, podobo, ki je sama v sebi zelo urejena, skoraj kot da bi bila pisana kot enota.

*

Glasoslovni del knjige obsega naslednja problemska področja: določitev in sistematizacijo knjižnih fonemov in glavnih alofonov; njihovo medsebojno in jezikovno sistemsko razporeditev ter premenjavanje; glasovno vrednost slovenskih ter tujih črkovnih znakov in stilno vrednost glasovnih in naglasnih variant.

Slovenskim glasoslovcem povzročajo od soglasnikov največ težav zvočniki (tj. glasovi srednje odprtozne stopnje, ki jih je prav T. ločil od ostalih soglasnikov, nezvočnikov; ločitev je v slovenskem jezikoslovju splošno sprejeta), med njimi zlasti *lj*, *nj*, *v* in *j*. T. je zavrnil v novejšem času Šolarjevo trditev o mehkonobnosti dvočrkij v položaju ne pred samoglasniki kot jezikovni resničnosti neustrezno. Dopustil je njihovo mehčanost, zlasti pri nosniku, sicer je pa tudi mehčanost stilno zaznamoval s korektno knjižnostjo oziroma precioznostjo. Pozneje je, logično razumljivo, izvedel možnost razlage *l'* in *n'* kot položajnih fonemskih inačic glasovnih sklopov *l_i* in *n_i* (po Bidwellu). V popisu glasovnih vrednosti črk iz leta 1975 je tudi naveden mehčani izgovor obstranskega in nosnega zobnojezičnika kot neobvezna varianta, v popisu slovenskih fonemov iz istega leta pa sta kot fonema seveda navedena le *l* in *n*. To je skrajna rešitev, ki pa je v skladu z dejanskim stanjem v pogovorni inačici knjižnega jezika.

V Ss 1956 so bili *u*, *v* ter *j* (*l*) uvrščeni med soglasnike pripornike. T. je prepričljivo dokazal, da sodijo med zvočnike, saj so pred navedenimi glasovi, tako kot pred preostalimi zvočniki, lahko zveneči ali nezveneči nezvočniki (*tvaj* — *dvaj*, *satje* — *sadje*), v položaju ne pred samoglasnikom pa se ne premenjujejo z nezvenečimi alofoni, medtem ko nezvočniki premeno po zvenečnosti dosledno poznajo. Delna posebnost je *v*, za katerega je prav T. po Ramovšu spet uzavestil še eno premeno, in sicer z (ne)zvenečim dvoustnikom *v/a*, ki ga Sp 1962 ni upošteval. S tem je T. uskladal vse alofone, ki jih zaznamuje črka *v*, z zakoni celotnega slovenskega fonološkega sistema. Pri alofonu *a* se sklicuje tudi na Brocha. T. utemeljuje ustničnostni izgovor *v*-ja pred vsemi zvenečimi soglasniki, tudi pred *l* in *r* (*gleči*, *urezati*; manj prepričljiv je za skupino *rvj*), in sicer s stališča jezikovne resničnosti oziroma možnosti, jezikovne sistemskosti in predpisne gospodarnosti. Pred »zložnim« *r* ostaja seveda ustničnostni izgovor, npr. *vrt* /*vərt*/. T. sprva piše o fonemu /*v-w-m-u*/ in enako o fonemu /*j-i*/,

pozneje pa glede na porazdelitveno pogostnost določi /v/ in /j/ kot osnovni varianti, kar poenostavlja izražanje in ga obenem sistematizira.

V slovenskem glasoslovju povzročča težave tudi določanje razvrstitve nebrika: ožjega, višjega [j] in širšega, nižjega [i]. V prvem tiskanem delu iz 1957 je T. v skladu z novejšim takratnim izročilom v zbornem govoru [i] vezal na položaj ne pred samoglasnikom, [j] pa pred samoglasnikom (str. 23), leta 1973 mu je nezaznamovana varianta fonemskega para /j-i/ le \dot{i} (str. 175, prim. tudi 118, kjer za *jajce* predvideva le en glas j), leta 1977 pa izrecno zapiše, da se dejansko govori le \dot{i} (str. 335). V teh rešitvah se odraža določanje glasov na različnih ravninah: zborni — pogovorni oziroma točneje: vse bolj dosledno se jemlje dejansko govorno stanje kot osnova zbornega govora. — Dejstvo samo vendarle kaže na manjkajoče eksperimentalne raziskave alofonov pa tudi glasovnih premen in kombinacij sploh. Tu ostaja za fonologe tudi po T. še nekaj dela. Prim. str. /341/.

T.-ev način fonološkega zapisovanja glasov je sistemski in zato jasen: // za fonem, [] za alofon, < > za črko; { } za morfem — vendar se ga zaradi različnih vzrokov ni držal povsod, prim. str. 117—121 ali str. 174. Ob poimenovanju dvoglasniški μ , dvoglasniški \dot{i} , ki ga T. sicer ne uporablja, se je pa uporabljalo pred njim, opozarjam na ne samo logično nejasnost izrazov — drugačnega kot dvoglasniškega μ sploh ni, zato bi bilo smiselno kvečjemu dvoglasniški (izgovor črke) ν ; \dot{i} pa v resnici sploh ni omejen samo na položaj za samoglasniki — temveč tudi na dejstvo, da je sam izraz dvoglasniški pomensko nejasen, neprikladen, saj gre za glas, ki se kot drugi glasovi povezuje s svojimi sosedi v govornem sklopu. Glas, zaznamovan kot j, se izgovarja kot nebnojezični zvočnik manjše, ožje [j] ali večje, širše [i] odprtosti, kar bi lahko poimenovali ožji in širši (glas za črko) j. Podobno bi bil μ opisan kot ustničnoustnični zvoneči zvočnik z večjo ustnično odprtino, ν in α pa ustničnoustnična zvočnika z manjšo ustnično odprtino, in sicer prvi zvoneč, drugi nezvoneč. K takemu opisu primerjaj T.-evo glasoslovje v Ss 1976, zlasti str. 43.

Glasovi, ki jih zaznamujemo s črko l, so ena »večnih« tem slovenskega glasoslovja. T. jih v Gnp obravnava s stališča napovedljivosti izgovora znaka l kot ustničnoustničnika μ ali navadnega obstranskega zobnojezičnika. Pravzaprav gleda z naslednjega stališča: l se izgovarja v vseh položajih načeloma kot l, posebna pravila pa naj povedo, kje se izgovarja kot μ . Tako je bolj logično, obenem pa bolj gospodarno. Zanimivo, da ga je na tako obravnavanje v slov. slovarjih opozoril A. Bajec (opomba na str. 93). Rešitev za napovedovanje resnično zapletenega dejanskega stanja izgovora znaka l pred soglasnikom ali na koncu besede išče T. v štirih smereh: oblikoslovni, besedotvorni, statistični in pomenoslovni. Predvidljivostno najšibkejša se kaže pač besedotvorna; pomenoslovna zahteva, da naj se vršilec dejanja izgovarja zmeraj μc , imena za orodja itd. pa zmeraj lc (z redkimi izjemami) se zdi statistično premalo podprta, obenem pa v imenu sistemske enostavnosti preveč nasilna; oblikoslovna (opisni deležnik m. sp. ed. zmeraj μ) je sicer absolutno predvidljiva, seveda pa ne zajema vseh primerov končnega l. Statistično načelo ugotavlja, da se končni l premenjuje z μ v glagolski obliki na -l, pri pridevnikih na -al ter v sorazmerno malo drugih besedah, ki pa se pogosto rabijo, npr. *vol*, *bel*. Zato T. predlaga sistemsko perspektivno usmerjanje razvoja v odpravo premene z generalizacijo dvojnic -l/- μ , kjer je le mogoče. Tako leta 1969, str. 84. Ko leta 1971 pregleduje Sskj 1, ob ugotovitvi, da obstaja šest nepredvidljivih možnosti izgovora iste kategorije

(samo *l*, samo *u* in njune variacijske kombinacije z *in* oziroma tudi), slovarnikom lahko očita, da si premalo prizadevajo usmeriti razvojne težnje jezika, vendar je ta očitek dopusten predvsem s stališča jezikovni sistem in gospodarnost jezikovnega učenja poudarjajočega slovnicearja. Načelo slovarnikov, da zajamejo »dejansko« stanje, je nedvomno mogoče zagovarjati, še zlasti ob toliko neuspelih poskusih iz preteklosti.

Od ostalih soglasnikov velja omeniti T-evo odkritje slovenskega fonema /ʒ/ z zapisom *dž*, deloma tudi *j*. Dokaz zanj so pomensko razločevalni fonemski pari, npr. *džéz* — *čéz*. Že prej je bil znan *dž* kot položajna varianta glasu *č*. Slovenščina se temu fonemu delno še zmeraj upira (pr. izgovor besede *jumbo jet* [džambo džét] in tudi [jumbo jét]). Tu se odpira problematika zapisovanja prevzetih besed — prvotno ali po podomačenem izgovoru. Zadnjo možnost dosledno in z dokaj dobrimi sistemskimi razlogi zagovarja T.

Slovenski samoglasniki na splošno povzročajo manj glasoslovnih težav, čeprav so velike praktične težave v zvezi z razvrstitvijo kolikostnih in kakovostnih lastnosti oziroma premen in s polglasnikom. T. je v Gnp o kolikosti in kakovosti samoglasnikov objavil več zanimivih analiz, najpomembnejša je iz leta 1965. Vse dokazujejo, da se dá v razmeroma enostavna pravila za predvidevanje prozodijskih lastnosti samoglasnikov spraviti malo gradiva (najboljša je povezava z besedotvornimi obrazil), medtem ko ostaja večina najpogostejših besed na spiskih primerov, ki si jih je treba posebej zapomniti. Pomembno je T-evo odkrivanje neuzakonjenih pojavov, pogostejše pojavljanje ozkih kot pa širokih *e* in *o*, pogosto zamenjavanje naglašanih kračin z dolžinami ipd., str. 333—334.

Osrednje mesto med sestavki, ki obravnavajo samoglasnike, zavzema študija z naslovom Samoglasniški formanti slovenskega knjižnega jezika, objavljena 1975 (str. 122—140). V njej je s sonografom določal pomensko razločevalne frekvenčne lastnosti samoglasnikov. Snov je bila že obravnavana (I. Lehiste, R. Lenček), vendar s slabšim informatorjem oziroma brez eksperimentalnih raziskav. Tudi T. opozarja na pomanjkljivosti lastne raziskave (še premalo gradiva, tudi slabši zapis). Ugotavlja v Hz izraženo vrednost štirih formantov (F) na 4000 Hz obsegajočem frekvenčnem področju. T-eva eksperimentalna analiza zanimivo dokazuje aksiom, ki ga je poudarjal tudi Trubeckoj, tj. da se lahko merijo samo konkretni, posamični zvočni pojavi, na osnovi teh meritev pa se dobi njihova popojmovljena, abstrahirana vrednost, ki jo zavest kot tako, to je pomensko ločevalno, tudi sprejema. To pa neposredno dokazuje medsebojno pogojenost pozitivizma in interpretacijske (fonološke) odmislitve. Posledica tega logično paradoksalnega odnosa je, da se tudi v strojno fonologijo vriva nujnost subjektivizacije, z njo pa možnost relativne (ne)resničnosti.

Glavne T-eve ugotovitve — ob ureditvi samoglasnikov po načelu sprednji — srednji — zadnji in visoki — sredinski — nizki, so: F₁ se od *i* do *a* dviga, od *a* do *u* pa niža. F₂ se niža vseskozi, od *i* do *u*. Trditve veljajo za vse kolikostne stopnje: dolge, kratke in nenaglašene samoglasnike. Sistemsko urejenost, čeprav na več posnetkih manj vidno, odkriva deloma tudi pri F₃ in F₄. Za polglasnik pravi, da sodi zaradi večje bližine med F₁ in F₂ k nesprednjim, je torej bližji *a*-ju kot *é*-ju, in ga sploh določa samo zanikano: je neakutski, negravisen, nestrnen in nerazpršen. V razpredelnici je polglasnik prikazan za dolgimi samoglasniki, je pa v slovenščini samo kratek in ga T. v razpravi tudi označuje

s krativcem. Ob sonogramih še majhna terminološka pripomba. Iz zapisov pod njimi se vidi, da se izraz akutski povezuje s sprednjimi, svetlimi, gravisen pa z zadnjimi, temnimi glasovi. Izraza akutski in gravisen v slovenski fonološki terminologiji nista ravno pogosto uporabljana (to je le prilagoditev angl. acute, grave). Tudi T. ju na str. 125 zgoraj razlaga z nizko- in visokotonalnostjo, v Ss 1976 pa uporablja bolj nazorna izraza svetel in temen.

Kot je iz Gnp razvidno, se je T. zlasti konec petdesetih let ukvarjal s premenami glasov, predvsem nezvočnikov, in raziskoval zlog ter kombinacijske možnosti soglasniških sklopov, to je nepretrgane govorne zveze soglasnikov. Zavrnil je od Sp 1935 do Sp 1962 obstoječo teorijo, da se zvneči nezvočniki na koncu besed izgovarjajo v knjižnem jeziku »nekako polzvneče«, v resnici se namreč v tem položaju premenjujejo s svojimi nezvnečimi pari. T. sonografskih zapisov (s temi je razpolagal šele konec 60-ih let) za ta pojav ni objavil, podpirajo pa ga Škrabec, Ramovš in Nahtigal. Zelo zanimiva so T-eva raziskovanja sestave slovenskega zloga. Temeljno formulo zanj je izrazil v obliki NZSZN, pri čemer sta N in Z lahko po dva, vsak od njih in vsi pa so lahko iz formule tudi izpuščeni tja do golega jedra. Jedrni glas je navadno samoglasnik (S), ki je lahko samo eden, v izjemnih primerih pa je jedro lahko tudi nezvočnik (N) ali zvočnik (Z). Zadnjih dveh je jedrnih lahko več, vendar se nobeden ne more uveljaviti kot tak ob prisotnosti S. T. ugotavlja statistične in kombinacijske možnosti sklopov v besednih in govornih enotah. Problema sicer stvarno ni izčrpal in ga je pozneje v svoji magistrski nalogi, pri kateri je bil T. glavni mentor, obravnavala še T. Srebot — Rejec (prim. SR 1975, 3—4) — vendar je že T. odkril osnovne sistemske možnosti kombinacij, kar je pravorečno in prapovpisno pomembno glede na dejstvo, da se v nekatere take sklope vrivajo določeni novojedrni samoglasniki, posebno rad *a*, pred *j*-jem pa *i* ipd. Za sklope tipa *grl*, *tovarn* določa T. na prvem mestu nezložni izgovor (str. 119—120, tudi 335). Menim, da na področju načeloma postavljenega vzorčnega trikotnika Ljubljana—Kamnik—Kranj, s poudarkom na Ljubljani (str. 313), tak izgovor ni najbolj običajen oz. pogost. — Pri besednih ter govornih sklopih prihaja tudi do zliivanja glasov. Pri zliivanju soglasnikov s šumevci, sičniki ali zlitniki, npr. *stric čepi*, kar se izgovarja 1. *stric čepi* ali 2. *stričepi/stričepi*, oziroma *od sestre*, kar se izgovarja 1. *ot sestre* ali 2. *ocestre/očestre*, T. pravilno označuje tudi obveznost oz. neobveznost variant.

Poseben problem odnosov med samoglasniki in soglasniki je v slovenščini zev s formulo *i + V* (v nesestavljenkah), ki se po T-u izgovarja *i + i + V*, kakor naj bi se enotno tudi pisalo. Tako na str. 55 in drugje. T. se pri tej zahtevi lahko sklicuje na pisni sistem moteča dejstva, ko se izgovorno enaki primeri pišejo različno, npr. *hižena : higiena*, načelno pa ga podpira zlasti Škrabec, vendar je očitno dvojje: problem zeva v slovenščini ni temeljito raziskan. Sskj pušča izgovor zevov nekako v nemar.

Pomembno problemsko področje T-eve obravnave glasoslovja, h kateremu se znova in znova vrača, so glasovi, prevzeti z besedo iz tujega jezika ali iz slovenskih narečij. T. želi z redkimi izjemami uveljaviti načelo, da se v knjižnem jeziku vsi prevzeti glasovi (in vsi tuji pisni sistemi) nadomeščajo z najbližjimi glasovi oz. črkami našega knjižnega jezika. Izjemo dovoljuje samo za citatne besede, ki jih pojmovno strogo določa. Ker take zahteve posegajo v slovensko jezikovno normo oz. v slovenske pisne navade, doživlja T-evo poslovenjevanje,

ki je sistemsko precej, gospodarno pa še bolj utemeljeno, nasprotovanja in neti polemike. (Zadnja je bila pinjinovska.) Poleg tega želi T. pisno sloveniti po podomačenem tujem izgovoru, praksa pa govorno sloveni, največkrat nedosledno in sistemsko neurejeno, po tujem zapisu; pri tem želi, po breznikovski tradiciji, precej pogosto ohranjati tujo pisno podobo, medtem ko želi T. iz sistemskih, narodnih in demokratičnih razlogov sloveniti tudi pisavo. Do polemik prihaja torej zaradi jezikovno-sistemskih načel, česar se seveda zelo dobro zaveda prav T., saj npr. na str. 337 piše: »To (nepotrebno) nestanovitnost našega knjižnega jezika lahko opazamo skoraj skozi vso njegovo zgodovino.« Vendar T. v takih polemikah, ki se jih po pravilu udeležujejo argumentacijsko nedorasli nasprotniki, navadno prehitro zaide v način, ki je bližji umetniškemu kot znanstvenemu pobijanju nasprotnika. Vendar se načelo, ki ga zastopa T., namreč, naj se tuji glasovi nadomeščajo s slovenskimi ustrezniki, v knjižnem jeziku vse bolj krepiti in zmaguje, kar nakazuje delno že Sp 1962, še bolj pa Sskj.

Posebno vrednost in posebno mesto v Gnp predstavlja opis in sistematizacija fonemskega samoglasniškega sestava moščanskega govora. V razpravi se uporabljata sinhrono-opisna in zgodovinsko-razvojna metoda, pri čemer se vidi, kako pomembni in koristni sta obe, seveda če sta jasno ločeni. Študija je zanimiva tudi zaradi praktičnega prikaza pomenske ločevalnega določanja fonemov in zaradi za slovensko dialektologijo pomembnega odkritja metamerije: zgodovinsko tonemsko nasprotje se v sodobnem stanju kaže kot kolikostno: dolgi cirkumfleks se je skrajšal, akut pa je prešel v dolgi cirkumfleks.

Članki drugega razdelka Gnp obsegajo raziskovanja naglasnih prozodijskih tipologij in mesta naglasa, zlasti pri glagolskih oblikah, vprašanja večnaglasnic in breznaglasnic ter raziskovanje tonemov. Izhodišče T-vega obravnavanja je spoznanje, da naglas v slovenščini še ni tako trden, tako normiran kot npr. oblikoslovje, zato je treba predpisovati veliko dvojnic tipa nezaznamovano — nezaznamovano, nezaznamovano — zaznamovano ali celo obe zaznamovani, kar preseneča in kaže zanimiv načelen problem, ki se ga T. seveda zaveda. Na str. 336 npr. piše: »Možno je tudi, da resničnega normativnega stanja (za naglas, op. J. M.) opisovalec sploh ne more odkriti (kar v precejšnji meri velja tudi za problematiko glasoslovja).« Taka problematika naglasa izhaja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika pa tudi hitre spremenljivosti naglasa in naglaševanja, ki prihaja še toliko bolj do izraza pri načelu, da mora biti izražanje naravno in naglasni predpisi čim bolj skladni z normo. T. išče, kot sem že omenil, normo v jezikovno kultivirani plasti našega glavnega mesta oz. osrednjega urbaniziranega področja.

Iz T-evih določil naglasnega mesta, opisanih v Gnp, še bolj pa v Ss 1976, se ponuja sicer tvegana, vendar mogoče uporabna ideja: problem določitve zakonitosti naglasnega mesta bi se mogel prikazati s stališča besedotvorja in oblikoslovja, izhajalo pa bi se iz statistične pogostnosti, ki (predpostavljam) kaže, da je najbolj verjetni naglas v osnovni, to je npr. pri samostalnikih v imenovalniški edninski obliki — pri večzložnicah na predzadnjem zlogu. Tipi besed, ki jih to verjetnostno pravilo ne bi pokrilo, se v večini primerov dajo izpeljati iz besedotvorja (*hiša* — *hišica*, *knjiga* — *knjižnica*) ali oblikoslovja (*teló* — *telésa* itd.). Nejasno ostaja vprašanje, koliko besed in katere sploh bi po teh treh merilih še zmeraj ostale na posebnih naštevanih seznamih. Za besedo-

tvorno merilo posebej opozarjam na T-evo opombo na str. 305, kjer podaja — sicer zelo jedrnato, vendar izredno tehtno — načela za določanje zakonitosti slovenskega naglasa s pomočjo naglasne jakosti morfemov (podstave in priponskega obrazila): pri morfemih z različno naglasno jakostjo »gre« naglas na morfem z večjo vrednostjo, pri enakovrednih morfemih pa ostane na prvem morfemu. Npr.: *mér*-₁ + *-itnik*₂ → *merít*nik; *kóz*-₁ + *-ica*₁ → *kózi*ca. Te ideje so vredne, da se zapomnijo ter uporabijo pri raziskovanju predvidljivosti naglasa!

Pri določanju večnaglasnic uporablja T. pomenoslovna in besedovrstna merila in pripelje problematiko do dokajšnje jasnosti. Potrebno je poudariti tudi njegovo uspešno dokazovanje večnaglasnih besed v slovenščini sploh (pri čemer ga je podpiral Rigler). Zanimivo je tudi dokazovanje, da v slovenščini nimamo samo edninskih in dvojninskih naslonskih oblik osebnih zaimkov, temveč tudi množinske, ki pa se po črkah ne ločujejo od naglašanih. Množinske naslonke T. prepričljivo dokazuje z nadomeščanjem: *Dàj mi ga* = *Dàj nam ga*. Pri tem se glede evidence naslonskih oblik tipa *nas* itd. lahko sklicuje na Škrabca. S čustvenim naglasom, ki ga ima lahko vsaka beseda v stavku, sega T. že na področje stavčne fonetike, ki jo je obravnaval v drugih svojih delih.

Osrednje mesto v T-evem naglasoslovju zavzema zelo zanimiva in tehtna raziskava pomensko ločevalnih lastnosti tonemov, ki jo spremlja posebna študija s kritičnim pregledom vseh prejšnjih tez in raziskav (str. 225—299). Doslejšnje obravnave se dajo strniti v tri skupine: 1. slovenska tonema temeljita na razliki v tonskem poteku: akut je rastoč, cirkumfleks je padajoč. Ta teorija je najbolj razširjena (M. Valjavec, F. Ramovš, O. Broch). 2. Pri slovenskih tonemih gre za razliko v višini tona: akut je nizek, cirkumfleks je visok. Ta teorija ima močne zagovornike zlasti v zadnjih desetletjih (O. Broch, M. Sovre, B. Vodušek, Toporišič). 3. Razlika med akutom in cirkumfleksom je jakostna: akut je močnejši v prvi, cirkumfleks pa v drugi polovici (mori). Ta teorija je najstarejša, saj se pojavijo njeni znaki že pri Svetcu 1863. Med raziskovalci slovenskih tonemov so bili poleg že omenjenih tudi Škrabec, Bezlaj in drugi, med tujimi pa tudi Isačenko in Jakobson. T. izhaja v raziskavi iz dejstva, da je naglas odvisen od skladijskega položaja, zato je sestavil premišljene stavčne vzorce, in sicer iz akutiranih in cirkumfektiranih besed, naglašanih na predzadnjem ali zadnjem zlogu v pripovednih in vprašalnih stavkih, pa naštevalne polkadence, premikal pa je tudi stavčni poudarek. Ta material je s strojnimi zapisi proučil s petih vidikov: absolutne višine arsa, razlike med akutiranimi in cirkumfektiranimi arсами, razlike med arso in sledečo tezo, višine zapovrstnih arsa in tez ter oblike in naklonskega kota arsa. Strojne identifikacije je primerjal z ušesnimi in ugotavljal vzroke posamičnih razhajanj. Temeljna ugotovitev te sijajno izpeljane analize je, »/da/ o naravi tonema ne more biti dvoma, če se upošteva iztek tonskega poteka arse in prvi zlog njegove teze« (str. 282). Osnovni strojno razpoznavni znaki akuta so: tonsko nizka arsa in relativno višja teza, povešana lega — cirkumfleksa pa: tonsko visoka arsa in nižja teza (ali le malo višja). Oblika arse in njen naklonski kot sta za uho nepomembna, ker ju slušni identifikator ne zaznava.

Najzanimivejša je ugotovitev, da podoba tonskega poteka v mejah samega tonemskega nosilca, to je od začetka do konca tonema, ne more biti v celoti pomensko ločevalna, in sicer zaradi tega ne, ker se pričakovano ista vrsta tonemov realizira različno (glede na tip stavka, mesto v stavku, mesto v be-

sedi), medtem ko se pričakovano različne vrste tonemov rišejo dokaj podobno. In vendar zaznava uho oziroma zavest v prvem primeru toneme kot eno, v drugem primeru pa kot različno. Iz tega fonolog sklepa, da je tonem pojmovni skupek določenih (odbranih) ločevalnih lastnosti, do katerih je T. prišel z razčlenjevanjem poteka tonema na najmanjše možne ločevalne sestavine, ki jih je meril in primerjal v posameznih točkah poteka, ter s pritegnitvijo naslednje teze oziroma pojmovanjem končnega dela oksitona kot teze. Tonski potek se ugotavlja zlasti z višinskim razmerjem med iztekom tonema in naslednjo tezo. Ali to pomeni, da je — v zavesti — tonem pravzaprav le delno vezan na naglašeni samoglasnik? Pojma nizko — rastoče, visoko — padajoče sta v logičnem razmerju. Prvi izraz se nanaša na iztek nosilca tonema, druga oznaka pa na potek tonema od tu do začetka naslednje teze. T-eva teza o dolgih slovenskih tonemih kot nasprotjih v višini tona temelji na točkovnem opazovanju tonema, ker se da le s tako abstrakcijo zajeti večino tonemskih realizacij. Teza o rasti je gledala na toneme kot na pot med določenima točkama, ki pa je — kot je dokazala T-eva raziskava — pri slovenskih tonemih prevečkrat nevtralizirana, da bi mogla biti razločevalna. Vsekakor se kaže T-eva teza bližja resničnosti in v bistvu enostavnejša kot prejšnje, enostavnost pa je v znanosti, ob pravilnosti seveda, tudi eden od dokazov večje veljavnosti. Zdi se, da je pojmovanje slovenskih tonemov kot korelacije tonske višine tudi praktično, pedagoško uspešno, saj se tisti, ki se uči slovenskega tonemskega govora, lažje nauči izgovora »visokih« in »nizkih« tonemov kot pa »padajočih« in »rastočih«. T. jakosti tonemov ne raziskuje, čeprav ob Škrabcu zanimivo pripominja, da je razlika med obema polovicama dolgih tonemov res tudi intenzitetna, čeprav ne v tistem razločevalnem smislu, kot govori Škrabec ali za njim Broch. V sami raziskavi pa postavlja zanimivo podmeno za jakostni naglas knjižnega jezika, češ da morda tudi pri njem ne gre za jakostno, temveč za višinsko razliko med naglašanim in sledečim ponaglasnim zlogom.

V zadnjem, samo dva naslova obsegajočem tretjem razdelku Gnp podaja T. na podlagi pojma pravilnosti, ki ga veže na jezikovno normo in jezikovni predpis, zanimiv strnjen pregled tistih glasovnih, naglasnih in zapisovalnih pojavov ali načel, ki kažejo v knjižnem jeziku odmik od tradicije, negotovost ali povzročajo sistemske težave. Pojmov norma in predpis izrecno sicer ne določa, vendar je jasno, da veže normo knjižnega jezika na jezikovno rabo zemljepisno določene in kulturno primerno izoblikovane družbene plasti, medtem ko veže predpis na zahteve jezikovnih priročnikov, zlasti slovnice, pravopisa in slovarja. Predpis je, skoraj po pravilu, časovno za normo. Kjer se predpis in živa govorna praksa ljudi, katerih govorne značilnosti se v knjižnem jeziku predvsem upoštevajo, razhajata, se T. odloča seveda za prakso, to je za normo. »Fonologija slovenskega knjižnega jezika,« pravi na str. 529, »se opira na naravni (v glavnem praktično sporazumevalni) jezik« slovenskega zemljepisnega središča. Kratki vokalizem in pojavi v zvezi z redukcijo samoglasnikov se uravnavajo po dolgem vokalizmu, kar je hkrati tudi govornica neosrednjih jezikovnih področij. Ob tem upošteva tudi zgodovino jezika ter jezikovno izročilo. Načela glasoslovja so torej živa sodobnost in sistemska funkcionalnost ter enostavnost, obenem pa kultiviranost in narodnost.

Gnp predstavlja zbornik dvajsetletnega teoretično utemeljenega, eksperimentalno razčlenjenega in dosledno načelnega ukvarjanja s slušno-govorno

snovnostjo jezika, ukvarjanja, ki obsega del T-eve jezikoslovne prevedbe diahronične, raznodobne, z zgodovino spremešane mladogramatične jezikoslovne smeri na stopnjo sinhronega, enodobnega, stilistično razčlenjenega strukturalnega raziskovanja. Začetek te prevedbe so njegove kritike Slovenske slovnice 1956 v Filologiji in Scandoslavici. Do svoje Ss 1976 je izdelal tako rekoč celoten sinhroni premik. Sinhrona obdelava zahteva natančno analizo sodobnega stanja in marsikdaj predrugačitev terminologije. T. je odličen strokovnjak za terminologijo. V zvezi s sinhronijo je moral izvesti tudi stilno razčlemba gradiva, v Gnp predvsem besedne fonetike. Njegova sinhronija se je seveda razvijala dvajset let, zato ima sama že tudi neko zgodovinsko, diahrono dimenzijo, na kar T. sam opozarja pri nekaterih besedotvornih izrazih, npr. str. 222 (sklop). Druga pomembna kvaliteta fonologa T. je njegova sistemskost. Povezava sinhronije in sistema se npr. zelo lepo vidi iz preinterpretacije predloga *s/z*, ki, z zgodovinsko gledanega stališča, ruši sistem premen po zvočnosti, pri sinhronem izhajanju iz zveneče oblike predloga pa se pokaže popolno podrejanje splošnemu sistemskemu pravilu. Sistemskost je ena temeljnih zahtev znanosti, priprave njenega materiala, njene metodologije, interpretacije in ureditve rezultatov ter njihove znanstvene formulacije. Znanstvenik mora imeti razvit jezikovni čut, toda ta čut stoji toliko časa na pragu znanosti, dokler se kritično sistemsko ne razčleni, preveri, uredi, formulira in posploši. T-u je povsem tuje sklicevanje na čut kot na vrhovni in zadnji dokaz pravilnosti v jeziku, sklicevanje, ki je v bistvu nemočno zatekanje v avtoritativnost. Njegovi dokazi so jezikovno formalne narave, zato povsem očitni. Načelo sistemskosti T. pomembno dopolnjuje z načelom aktivnega usmerjanja: v primerih kaotične množice dejanskih variant je treba usmerjati jezikovni razvoj v smer sistemske urejenosti. Včasih se ob takem usmerjanju nakazuje tudi nasilje sistema nad živo stvarnostjo, kar je seveda negativno. Načelo sistemskosti in sinhronije se pri T. povezuje z načelom pedagoške uspešnosti, ki zahteva, da se izhaja npr. pri učenju naglasnih knjižnih sistemov od znanega, danega, imanentnega, kar pomeni, da je treba odkriti in razviti v učencu zavest o vzporednih odnosih med domačim narečjem in slovensko knjižno normo. Vendar je slovenska narečna sistemizacija sorazmerno skromno uzaveščena. Razume se, da je potrebno tako vzporednost uzavestiti tudi med domačim in kakim tujim knjižnim jezikom. Potrebno je torej razvijati sinhrono zasnovano primerjalno jezikoslovje. Iz sistematizacije izhaja neposredno tudi načelo gospodarnosti, kar se kaže pri opisu jezikovnih dejstev in pri uporabi izrazja, npr. funkcionalno ločevanje med poudarkom (vezano na stavek) in naglasom (pri besedi). Pravi oddih je po branju kakega slovenskega jezikoslovca, ki uporablja celo za najbolj splošne pojme, kot so samoglasniki, imena sklonov, besednih vrst itd., tuje izraze — brati T-evo dosledno slovensko izražanje. T. je slovensko jezikoslovje terminološko resnično poslovenil. Seveda pa je mogoče spoznati njegovo izrazje in spremembe v njem le ob določenem naporu, saj so poimenovanja najtesneje povezana s številnimi novimi pojmovanji. Mogoče da je tudi v tem, ne le v doslednem sinhronem opisu, delni vzrok nesorazmerja med T-evo znanstveno kvalitetnostjo in njegovo družbeno strokovno upoštevanostjo oziroma naklonjenostjo. Sicer pa T. zgodovine nikakor ne odklanja. Do nje je v bistvu zdravo kritičen, in sicer toliko bolj ostro, kolikor bolj je ta zgodovina manj zgodovinska in več še živa (ne)resničnost.

Dokazi za polemično stran T-vega genija so vidni tudi v Gnp. Predmet T-evih razprav niso le gola jezikoslovna dejstva, temveč tudi prodorne analize slovenske kulturne, znanstvene in ljubiteljske srenje. V imenu resnice je brezobzirno odkrit, pa pošten, zato tudi kritizirancu prizna njegove resnične kvalitete in zasluge. Taka je npr. opomba na str. 332 o Janezu Gradišniku. T-ev temperament se sprošča tudi v znanstvenih polemikah, ki mu sicer ne olajšujejo jezikoslovnega dela in jezikoslovnega življenja, vsekakor pa je jasno, da dela čas, prihodnost zanj, to je za njegove znanstvene ugotovitve. Vsekakor T. ni taktik, temveč bojevnik.

Gnp obsega slovensko fonologijo, glasovno kombinatoriko in razvrstitev ter glasovno stilistiko. Teoretično izhaja iz idej N. S. Trubeckoja oziroma PLK in ameriškega strukturalizma Jakobsonove smeri. Upošteva pa, seveda, in tudi raste iz domačega jezikoslovnega izročila, zlasti Skrabca. Večkrat se sklicuje še na Ramovša, včasih na Bezljaja, kot predhodnike opisne sinhronije pa pojmuje Kopitarja in Metelka. Zlasti z zadnjim ga veže po načelih zelo podobna fonološka osnova z bistveno razliko, da jo T. omejuje na knjižni izgovor, ki v slovenski zgodovini ni bil nikoli dovolj natančno ne zajet v normi ne kodificiran. S svojimi neposrednimi predhodniki, zlasti avtorji Ss 1956 in Sp 1962, med njimi še posebej z glasoslovcem Šolarjem in pravorečnikom Ruplom, opazno pa tudi z njihovim učiteljem Breznikom, je največkrat v kritično nasprotnem odnosu.

S knjigo Gnp je T. potrdil dejstvo, da je vnesel v slovensko glasoslovje veliko novih, boljših rešitev, da je odprl nova problemska področja ter da zna najti nove, boljše razlage za že znana dejstva. Želimo, da bi dobili v podobnih knjižnih izdajah tudi ostala področja T-vega jezikoslovja.

Jaka Müller
SAZU, Ljubljana

POSKUS SLOVENSKE SLOVNICE C. VINCENOTA

5 Četrty del knjige je dinamična skladnja (241—305) z 11 poglavji, naslovljenimi tako: 1. stavek, 2. skladnja v različnih stavčnih vozlih, 3. glagolska valenca (vezljivost) in aktant (dejavnik), 4. kavzativ, recesiv in transfert (vzročnik, okrnjenec, prenesenec), 5. način, 6. splošno o prenosu, 7. kategorijski prenos, 8.—9. funkcijski prenos prve in druge stopnje, 10. sopostava, vriv in junkcija (vezanje) ter 11. besedni red.

5.1 Za slovenske razmere bi bilo treba kot posebnost zapisati, da je V. s t a v e k ves glagolski del, naš povedek pa mu je enostavno glagol (245). Neizražen osebek mu je tudi, če ne obstaja, npr. *Rahlo dežuje*, n. m.). Podredno zloženi (kompleksni) stavek mu sestoji iz glavnega in odvisnega (odvisnih) stavka (stavkov).

5.2 T. i. v o z l i so naše fraze, prikazane v zelo skromnem obsegu: prislovna samo s *kar dobro*, pridevniška z *lepo oblečen* in *ves raztrgan* (*ves* pojmovan po Tesnièreju kot pregibni prislov); komaj obširneje je obdelana samostalniška fraza: jedro z enim pridevniškim določilom in z enim samostalnikom (*zanimiv časopis, Julija Primic*) ter s količinskim »prislovom« (z *dosti ljudmi*).